

LEGISLATIVE PROVISIONS OF THE SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN BULGARIA

Venelin Terziev

Russian Academy of Natural History, Moscow, Russia, Vasil Levski National Military University, Veliko Tarnovo, Bulgaria, University of Rousse, Rousse, Bulgaria, terziev@skmat.com

Nelly Bencheva

Agricultural University-Plovdiv, Bulgaria, bencheva@gmail.com

Teodora Stoeva

Agricultural University-Plovdiv, Bulgaria, teodorastoeva@gmail.com

Marin Georgiev

University Hospital "Kaneff" - Rousse, Bulgaria, clementon@abv.bg

Abstract: The social economy model is one of the key tools for achieving socially significant goals within the frames of a sustainable and including growth; and the social benefits are measured by the integration and employment of people in unequal state, by the contribution to the process of social inclusion of other people in vulnerable position, and the economic indicator is expressed through the saved public funds for social aid on one hand, as well as through the additional funds for compensating the long-term unemployment's social cost. What is important in order these to happen, is proper conditions with maximum wide scope for the social enterprises development to be established (the vulnerable groups themselves and their problems are diverse and various) and "the answer" of their needs should be flexible enough in order to be fruitful and effective; not "the way to the solutions is important" (the way could be diverse, the way the possibilities for various managerial decisions are diverse and infinite), along which the result is achieved, but the result itself is important (more successful integration and sustainable overcoming of social exclusion).

Keywords: social entrepreneurship, legislative provisions, Bulgaria, European Union.

ЗАКОНОВА УРЕДБА НА СОЦИАЛНОТО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В БЪЛГАРИЯ

Венелин Терзиев

Руска академия по естествознание, Москва, Русия, Русенски университет „Ангел Кънчев“, Русе, България, Национален военен университет „Васил Левски“, Велико Търново, България
terziev@skmat.com

Нели Бенчева

Аграрен университет – Пловдив, България, bencheva@gmail.com

Теодора Стоева

Аграрен университет – Пловдив, България, teodorastoeva@gmail.com

Марин Георгиев

Университетска болница „Канев“ - Русе, България, clementon@abv.bg

Резюме: Моделът на социалната икономика е един от ключовите инструменти за постигане на социално значими цели в рамките на един устойчив и приобщаващ растеж; като социалните ползи се измерват с интеграцията и заетостта на хора в неравностойно положение, с приноса към процеса на социално включване на други хора в уязвимо положение, а икономическият показател се изразява чрез спестените публични средства за социални помощи, от една страна, както и допълнителните средства по компенсиране на социалната цена на дългосрочната безработица. Това, което е важно, за да се случи всичко това, е да бъдат създадени подходящи условия за развитие на социалните предприятия с максимално широк обхват (самите уязвими групи и техните проблеми са многообразни и различни) и трябва „отговорът“ на техните нужди да бъде достатъчно гъвкав, за да е резултатен и ефективен; не е важен „пътят към решенията“ (пътят може да бъде различен, както са многообразни и необятни възможностите за различни управленски решения), по който се стига до резултата, важен е самият резултат (по-успешна интеграция и устойчиво преодоляване на социалното изключване).

Ключови думи: социално предприемачество, законова уредба, България, Европейски съюз

1. ВЪВЕДЕНИЕ

В последните години има ясна европейска политика за насърчаване на социалното предприемачество като основен инструмент за справяне с предизвикателствата пред уязвимите групи или решаване на обществено значими проблеми, включително като се заменят (или изместват) традиционните форми за социална подкрепа (социални услуги и плащания). Все повече средства от бюджета на ЕС се отделят за конкретни мерки за подкрепа на социалните предприятия. Само прогнозируемият бюджет на Програмата за социална промяна и иновация до 2020 г. възлиза на 960 милиарда евро – програма, една от целите на която е подкрепа развитието на социалните предприятия в ЕС. Тази Програма ще действа наред с останалите инструменти на ЕС за предоставяне на финансиране в тази област (Европейски социален фонд, фондове за подкрепа на социални предприятия и т. н.). В повечето страни членки са избрали подхода на изрична регулация, като чрез това развиват конкретна насърчителна политика.

2. МЕТОДОЛОГИЯ

Методологията на изследването се базира на проведени анализи, които включват: преглед на актуални стратегически документи; анализ на съществуващата правна рамка за регламентиране на дейността на социалните предприятия; преглед на нивото на развитие на управленските и предприемаческите умения и потребността от обучение и развитие на уменията. За нуждите на анализа се направи анкетно, онлайн базирано проучване за събиране на информация и данни. Анкетата включва структурирани въпроси към следните експерти: представители на бизнес консултантски организации; бизнес консултанти като физически лица; социални предприемачи.

3. ЗАКОНОВА УРЕДБА НА СОЦИАЛНОТО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В БЪЛГАРИЯ

Европейското законодателство дава солидна основа в подкрепа на социалната икономика. Релевантни разпоредби се съдържат в: Договора за функционирането на Европейския съюз; Хартата на основните права в Европейския съюз; Регламент (ЕО) № 1435/2003 на Съвета от 22 юли 2003 г. относно устава на Европейското кооперативно дружество; Директива 2003/72/ЕО на Съвета от 22 юли 2003 г. за допълване на Устава на Европейското кооперативно дружество относно участието на работниците и служителите; Директива 2006/123/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 12 декември 2006 г. относно услугите на вътрешния пазар; Решение на Съвета 2008/618/ЕО от 15 юли 2008 г. относно насоки за политиките по заетостта на държавите-членки; Съобщение на Комисията от 30 януари 2008 г. относно предложението за съвместния доклад относно социалната закрила и социалното включване за 2008 г. (COM(2008)0042), придружителния документ към съобщението на Комисията относно предложението за съвместния доклад (SEC(2008)0091) и към съвместния доклад за заетостта за 2007- 2008 г., одобрен от Пролетния европейски съвет от 13-14 март 2008 г.; Резолюция на ЕП от 6 май 1994 г. относно алтернативната социална икономика; Резолюция на ЕП от 18 септември 1998 г. относно ролята на кооперациите за нарастване на заетостта на жените; Резолюция на ЕП от 17 юни 2008 г. относно предложението за решение на Европейския парламент и на Съвета относно Европейската година на борбата с бедността и социалното изключване (2010 г.); Резолюция на ЕП от 23 май 2007 г. за насърчаване осигуряването на достойни условия на труд за всички; Резолюция на ЕП от 9 октомври 2008 г. относно насърчаването на социалното приобщаване и борбата с бедността, включително детската бедност в ЕС, както и в редица Комуникации на европейската комисия; Резолюция на Европейския парламент от 19 февруари 2009 г. относно социалната икономика (2008/2250(INI)); Резолюция на Европейския парламент от 20 май 2010 г. относно ново партньорство за модернизирането на университетите – диалог между университетите и бизнеса (2009/2099(INI)).

Критична компонента на правния анализ и разработката на предложения за законодателни промени е въпросът за юридическото признаване на предприятията и организации от социалната икономика като реални и правно защитени участници в икономическите процеси. Полезно е да се има предвид европейската позиция, изразена чрез Европейския парламент (A6-0015/2009):

- Признаването на европейските уставни за сдруженията, взаимоспомагателните дружества и фондациите е необходимо за гарантиране на равното третиране на предприятията на социалната икономика в рамките на вътрешния пазар;
- ЕП призовава Комисията и държавите-членки да разработят правна рамка, която да признава социалната икономика като трети сектор;
- Призовава Комисията да гарантира, че европейското частно дружество ще представлява тип дружество, което ще може да бъде възприето от всички видове предприятия;
- Призовава Комисията да определи ясни правила, с които да бъде установено кои образувания могат законно да развиват дейност като предприятия на социалната икономика и да бъдат въведени

ефективни правни бариери за включване, така че само предприятия на социалната икономика да могат да се възползват от финансиране, предназначено за предприятия на социалната икономика или от обществени политики, предназначени да насърчат предприятията на социалната икономика.

Европейският парламент (Решение A6-0015/2009):

- Приканва Комисията и държавите-членки да подкрепят социалната икономика, да установят национални сателитни сметки по институционални сектори и браншове на дейност и да дадат възможност за въвеждането на тези данни в Евростат, също така оползотворявайки опита на университетите;
- Изтъква, че оценяването на социалната икономика е тясно свързано с оценяването на организациите с нестопанска цел, призовава Комисията и държавите-членки да насърчават употребата на Наръчника на ООН за организациите с нестопанска цел и да подготвят сателитни сметки, които ще подобрят видимостта на организациите с нестопанска цел.

На тази основа ЕК разработи и Наръчник за създаване на сателитни сметки за предприятията в социалната икономика. Целта на тези сателитни сметки е по-голяма статистическа визуализация на тези предприятия с оглед на специфичната им социална роля.

Необходимостта от статистически данни за предприятия, чиято дейност не е насочена изцяло и единствено към печалба, а към постигане на социални цели, като печалбата се реинвестира изцяло или в по-голямата си част за постигане на тези цели, ще става все по-актуална в контекста на изпълнение на обновената Лисабонска стратегия Европа 2020, насочена към развитие на "социална пазарна икономика". Създаването на статистически бази данни за такива предприятия, тяхното поддържане и актуализация е наложително. С настоящата Концепция се заявява тази необходимост и се предвижда създаването на такава база данни към Министерството на труда и социалната политика. Целта е определяне броя на социалните предприятия у нас и заетите в тях лица от групите в неравностойно положение, както и създаване на тази база на механизъм за контрол на дейностите на социалните предприятия. Националният статистически институт се очаква да сътрудничи като на страницата си публикува съответния линк към статистическата база данни към МТСП за социални предприятия на основата на споразумение.

От анализа на европейските политически документи могат да бъдат идентифицирани две взаимосвързани насоки на общеевропейската политиката спрямо социалните предприятия:

- нарастваща нормативна регулация с оглед стандартизиране на разбирането какво е социално предприятие (в Регламент 346/2013 и Директива 2004/24 за обществените поръчки изрично е призната ролята на социалните предприятия и са дадено насоки за въвеждане на подкрепящи мерки и облекчени условия) и
- планиране и заделяне на финансов ресурс, насочен към създаване и устойчиво развитие на социалните предприятия.

По този начин се гарантира от една страна създаването на ясна основа, критерии и ограничено поле за прилагане на подкрепящи мерки от всякакъв характер – финансов и нефинансов – а от друга страна не води до натрупване на регулация и нормативно бреме без последваща подкрепа.

Българското национално законодателство също предлага комплексна нормативна база за развитие на дейности, които имат своето съотнасяне към характеристиките на социалната икономика:

- Търговски закон;
- Закон за кооперациите;
- Закон за юридическите лица с нестопанска цел;
- Закон за интеграция на хората с увреждания;
- Закон за насърчаване на заетостта;
- Закон за социално подпомагане.
- Закон за малките и средните предприятия;
- Закон за занаятите;
- Закон за закрила и развитие на културата;
- Закон за корпоративното подоходно облагане;

Съгласно чл. 316 от Кодекса на труда, общинските съвети са длъжни да създават специализирани общински предприятия, а работодателите с повече от 300 работници и служители - цехове и други звена за работа на лица с трайно намалена работоспособност, като дейността на специализираните предприятия се планира и отчита отделно.

Общинските съвети могат да създават общински предприятия:

- чрез търговски дружества с общинско участие в капитала, регистрирани по Търговския закон;
- чрез общински предприятия, създадени по реда на Закона за общинската собственост.

В действащото законодателство терминът „предприятие“ не е еднозначно определен. Отделните закони дават свои автономни дефиниции, предназначени единствено за целите на собственото им регулиране (Доклад – социални предприятия в България. Проект „Партньорство за социални предприятия в България“). В Търговския закон търговското „предприятие“ е определено като съвкупност от права, задължения и фактически отношения на един търговец. Според Закона за защита на конкуренцията „предприятие“ е всяко физическо, юридическо лице или гражданско дружество, което извършва стопанска дейност на съответния пазар, независимо от правната и организационната си форма. По смисъла на Закона за държавните помощи „предприятие“ е всяко физическо, юридическо лице или гражданско дружество, което извършва стопанска дейност, независимо от собствеността, правната и организационната си форма. Според Закона за малките и средните предприятия „предприятие“ е всяко лице търговец съгласно чл. 1 от Търговския закон и занаятчия по смисъла на Закона за занаятите.

В данъчното законодателство понятието се определя възможно най-широко с цел гарантиране на фискалните интереси на държавата. За целите на данъчното облагане Законът за корпоративното подоходно облагане борави с понятието „място на стопанска дейност“, което представлява определено помещение, база или трайно извършване на търговски сделки в страната. Според Закона за облагане доходите на физическите лица „предприятие“ е предприятие по смисъла на Закона за счетоводството, който дефинира предприятията като:

- търговците по смисъла на Търговския закон;
- юридическите лица, които не са търговци, бюджетните предприятия, неперсонифицираните дружества и чуждестранните лица, осъществяващи стопанска дейност на територията на страната чрез място на стопанска дейност.

Законодателството, което урежда статута и регулира дейността на социалните предприятия, у нас е слабо развито. В българското законодателство липсва легална дефиниция за социално предприятие, както и норми, уреждащи статута, формата и дейността на социалното предприятие. Нещо повече, термина „социално предприятие“ не съществува формално в нормативната уредба на страната.

Единственият законодателно регулиран тип предприятия са специализираните предприятия и кооперациите на хора с увреждания.

Според Закона за интеграция на хората с увреждания специализирани предприятия и кооперации на хора с увреждания са тези, които отговарят на следните условия:

- Регистрирани са по Търговския закон или по Закона за кооперациите;
- Произвеждат стоки или извършват услуги;
- Имат относителен дял на лицата с увреждания, както следва:
 - ✓ за специализирани предприятия и кооперации за незрящи и слабовиждащи лица – не по-малко от 20 на сто от общия брой на персонала;
 - ✓ за специализирани предприятия и кооперации на лица с увреден слух – не по-малко от 30 на сто от общия брой на персонала;
 - ✓ за специализирани предприятия и кооперации на лица с други увреждания – не по-малко от 50 на сто от общия брой на персонала;
- Вписани са в регистъра, воден в Агенцията за хората с увреждания.

По смисъла на Закона за обществените поръчки специализирано предприятие или кооперация на лица с увреждания е това, което:

- Е регистрирано по Търговския закон или Закона за кооперациите;
- Има обща численост на персонала не по-малка от 10 души;
- Произвежда стоки или извършва услуги, и
- Не по-малко от 50 на сто от общия брой на работниците или служителите са лица с увреждания.

Практикувани модели на социални предприятия в България

Социалните предприятия в България осъществяват дейността си в няколко направления (2014):

- доставка на социални услуги;
- предоставяне на работа на хора с увреждания;
- посредничество при намиране на работа на незаети лица;
- предоставяне на здравни услуги;
- дейност в сферата на образованието и др.

Една от най-силно изразените области на работа на българските социални предприятия е доставката на социални услуги. Това става възможно след проведената реформа в социалната сфера през 2003 г. с промени в Закона за социално подпомагане /ЗСП/ и Правилника за прилагането му. Разпоредбите на закона

регламентират кръга от лица, способни да бъдат определени за доставчици на необходимите услуги, като не е предложен изчерпателен кръг от субекти, а са описани със следните белези - държавата, общините, български физически лица, регистрирани по Търговския закон, и юридически лица, физически лица, извършващи търговска дейност, и юридически лица, възникнали съгласно законодателството на друга държава - членка на Европейския съюз, или на друга държава от Европейското икономическо пространство. И тук поставеният акцент е не върху правноорганизационната форма на социалното предприятие, а върху това дейността му да е в подкрепа на лицата и да води до социално включване по смисъла на ЗСП. Заедно с това трябва да се подчертае необходимостта от развитие на социалното предприемачество извън тесните рамки на предоставянето на социални услуги.

В изпълнение на националната политика в социалната сфера държавата делегира изпълнението на определени функции на кметовете на общините в Република България, като от своя страна им предоставя правото да се разпореждат със средствата за това, като самите средства се предвиждат и превеждат въз основа на държавния бюджет за всяка календарна година. Кметовете на общини си запазват правото да допълнят определените от държавата дейности с местни дейности, обезпечавайки ги с финансиране от съответния общински бюджет. Българското законодателство изрично предвижда възможността за т. нар. социално договаряне – възлагане предоставянето на социални услуги, финансирани с публични средства на частноправни доставчици. Това става чрез провеждането на конкурс, организиран със заповед на кмета на общината или в условията на договаряне при участие на единствен кандидат. Контролът по законосъобразността на процедурата може да се упражни по административен ред пред самия възложител или по съдебен ред пред административния съд. В закона е предвидена възможност доставчикът на социални услуги да предоставя тези услуги и самостоятелно срещу уговорено възнаграждение на пазарен принцип. Степента за постигане на качество при предоставяната услуга се явява:

- спазването на критерии и стандарти, определени с правилника за прилагане на ЗСП и наредбата за критериите и стандартите за социални услуги за деца, приета от Министерски съвет на Република България;
- изискуемата от закона специална регистрация пред Агенцията за социално подпомагане /АСП/ и Държавната агенция за закрила на детето в случаите, когато бенефициенти на социалните услуги са деца.

Една от предвидените нормативни възможности за развитие на социално предприемачество намира израз в Закона за интеграция на хора с увреждания /ЗИХУ/. Тук подходът на законодателя намира различно проявление, като е поставен фокус върху два основни критерия, по които да припознаем действащото предприятие като социално. Критериите са:

- изискване на ЗИХУ специализираните предприятия и кооперациите на хора с увреждания да са регистрирани в определена правна форма;
- кооперациите трябва да извършват дейност, свързана с произвеждането на стоки или извършването на услуги, като сред наетите лица следва да има относителен дял на лицата с трайни увреждания.

Особено внимание предизвиква ограничението на закона социалното предприятие да възникне под формата на търговско-правен субект, учреден по реда на Търговския закон /ТЗ/ или Закона за кооперациите /ЗК/. Така предприятието може да съществува като акционерно дружество /АД/, дружество с ограничена отговорност /ООД/, командитно дружество /КД/, командитно дружество с акции /КДА/ и събирателно дружество/СД/, както и като кооперация. Практически повече използваните форми са АД и ООД с оглед на това, че се капиталови търговски дружества с ясно разграничение на обема на отговорността.

Другата възможност за регистрация на социално предприятие е кооперацията на хора с увреждания, уредена в Закона за кооперациите. За възникването ѝ е достатъчно волеизявлението на минимум седем физически лица. ЗИХУ не дава яснота дали самите учредители /членове/ и колко на брой от тях следва да са обвързани с членствено правоотношение в кооперацията. Второто изискване е социалното предприятие да е ангажирано с производството на стоки или с предоставянето на услуги, което го превръща в активен участник в икономиката. В допълнение към това са въведени количествени измерения на наетия персонал, както следва според чл. 28, ал. 1, т. 3: - за специализирани предприятия и кооперации за незрящи и слабовиждащи лица - не по-малко от 20 на сто от списъчния брой на персонала;

- за специализирани предприятия и кооперации на лица с увреден слух - не по-малко от 30 на сто от списъчния брой на персонала;
- за специализирани предприятия и кооперации на лица с други увреждания - не помалко от 30 на сто от списъчния брой на персонала.

При така зададените законови разпоредби може да направим извод, че наличието на изискваната правноорганизационна форма и икономически критерии трябва да са налице кумулативно. За да се завърши фактическият състав по даването на легален статут на едно обединение като специализирано предприятие на

хора с увреждания, е задължително то да се впише в Агенцията за хора с увреждания. Социалното предприятие, регистрирано по ЗИХУ, се ползва от по-благоприятно третиране според българското законодателство. Въпреки това трябва да се разгледат допълнителни възможности и тези предприятия да получат по-ясен статут и финансово-икономически стимули, доколкото и тяхното оставане на пазара е свързано с множество предизвикателства на пазара.

Активността на социалните предприятия в областта на здравните услуги е сравнително ограничена, сведена предимно до упътване на някои пациенти какъв тип здравноосигурителни права и задължения имат, предлагане на безплатни и недетайлизирани медицински прегледи, безплатно разпространение на медикаменти и пособия, неизискващи специализирано предписание.

Според основния нормативен акт в тази сфера – Закона за здравето – здравните заведения са структури на националната система за здравеопазване, в които медицински и немедицински специалисти осъществяват дейности по опазване и укрепване здравето на гражданите. Въпреки че отговарят на част от тези белези, социалните предприятия, не получили статут на здравно заведение, не могат да предоставят здравни услуги и следва да ограничат дейността си до посоченото.

Социалните предприятия в здравната сфера постигат желания социален ефект или като ограничат сферата си на дейност до позволената, без да е нужна специална регистрация по реда на ЗЛЗ, или като регистрират обособено дружество или кооперация в съответствие с правните изисквания. За съжаление българският законодател не е предвидил възможността правоорганизационната форма на лечебните заведения да бъде ЮЛНЦ, което реално възпира много организации – социални предприятия, да предлагат интегрирани здравно-социални услуги за уязвими групи лица.

Правна форма на социалните предприятия

Най-често избраната форма, която обединява лица за постигане на определени цели в социалната сфера, е юридическото лице с нестопанска цел по ЗЮЛНЦ:

- ЮЛНЦ имат на първо място задачата да постигнат заложените в устройствения им акт цели, като за това изразходват наличните си средства /търговските дружества имат за цел реализиране на печалба и разпределянето ѝ между съдружниците/. Освен това разписаните в устройствените актове на неправителствените организации цели подлежат на публично проследяване от страна на заинтересованите лица, а по презумпция са и известни на обществеността, тъй като регистрите на ЮЛНЦ са публични. Поставените направления на организациите са задължително законосъобразни и непротиворечащи на добрите нрави, в противен случай те подлежат на прекратяване по ЗЮЛНЦ. Изпълнението на тези цели подлежи на отчет пред органите на самите ЮЛНЦ и на ежегоден контрол от страна на държавата, в случай че ЮЛНЦ се е самоопределило в обществена полза/извършва общественополезна дейност/;

- ЮЛНЦ имат правото да извършват стопанска дейност при определени условия по подобие на търговските дружества и кооперациите, стига стопанската им дейност да отговаря едновременно на няколко условия:

- ✓ Да е свързана с предмета на основната дейност на ЮЛНЦ;
- ✓ Да е допълнителна спрямо основната дейност;
- ✓ Да е определена изрично в устава/устройство акт на ЮЛНЦ; - Приходите от нея да се използват за постигане на определените в устава/устройство акт цели.

В редица случаи при превишаване обема на стопанската дейност ЮЛНЦ практически обособява работата на социалното си предприятие в търговско дружество. Характерно при отделянето на социалното предприятие в самостоятелен субект на правото/регламентирано от Търговския закон търговско дружество/ е това, че негов едноличен собственик на капитала е самото ЮЛНЦ. Съставът на органите на управление на търговското дружество се определя от ЮЛНЦ, което осъществява контрол над работата на отговорните лица и определя правомощията им. По този начин фокусът от работата на социалното предприятие остава в ЮЛНЦ, а съществуването на търговското дружество се оправдава единствено с необходимостта от структурно обособяване на мениджърския екип, отговорен за това. Посочените задължителни характеристики на стопанската дейност, която може да се извършва от ЮЛНЦ, я прави много тясно свързана с нестопанските, идеалните цели на организациите – на практика тя е само средство за постигането им. В този смисъл, когато тази стопанска дейност се извършва от ЮЛНЦ и тази организация има за цел да подкрепя уязвими групи, се изпълват критериите за социално предприятие. ЮЛНЦ не разпределя печалба от извършената стопанска дейност, а получената печалба може да бъде използвана единствено за постигане на нестопанските цели. Именно съчетанието на тези характеристики прави много често в практиката ЮЛНЦ предпочитана форма за подкрепа от страна на държавата с цел насърчаване на социалната икономика.

Действащото българско законодателство дава добра основа за стопанска и обществена дейност със социален ефект. Над 30 преференциални режима, включващи данъчни и сродни облекчения, които се прилагат в

корпоративната икономика, са пряко приложими и по отношение на предприятията и организациите от социалната икономика. По-прецизен анализ на тази система от преференции дава основание да се предложат допълнителни, стимулиращи мерки, както и да се въведе профилиране на такива мерки спрямо спецификата на социалната икономика. Създаването на рутинно действащ механизъм за мониторинг върху обществените дейности със социален ефект, събирането и анализирането на данни за тяхното състояние, дейност и резултати, както и за потребностите им от усъвършенстване на законодателната уредба, за да се поддържа и стимулира тяхната дейност е непосредствена задача, присъща на държавната администрация, която при установена необходимост, допитвайки се до всички заинтересовани страни, ще предприема изменения и допълнения на нормативната уредба относно предприятията и организациите от социалната икономика:

- за юридическо признаване;
- за статистическото признаване;
- профилиране, респ. разширяване приложното поле на преференциалните режими за пълноценно включване в тях на субектите на социалната икономика.

Юридическото и статистическо признаване на предприятията и организациите от социалната икономика е важна предпоставка за ясни и справедливи взаимодействия между държавата и социалната икономика. В частност, статистиката за тези дейности ще подпомага държавата за точна ориентация и разработка не само на политиките за социалната икономика, но и общите политики за социална защита.

Национална концепция за социална икономика отразява възгледа на заинтересованите страни да се поддържат разумни пропорции в правата, задълженията, контрола и мониторинга на социалната икономика и участието на заинтересованите страни, за да се избягва стагниращо държавно регламентиране. Стопанските и хуманитарни дейности с характеристиките на социалната икономика следва да бъдат свободно избирани от самите изпълнители, включително като ползват примери измежду утвърдилите се европейски практики. Държавата ще избягва свръх-регламентиране и контрол върху предприятията и организациите на социалната икономика, за да се съхранява тяхната автономност и административна и финансова дистанция по отношение на държавната администрация и държавния сектор в икономиката. Същевременно държавата ще изисква социалните предприятия и организации, на които е присвоена марката "Продукт на социално предприятие" да осигуряват институционална и финансова публична прозрачност.

В българската, както и в повечето други европейски правни доктрини, съществуват две разбирания относно това върху какво следва да се постави фокусът при дефиниране на критериите, на които трябва да отговаря социалното предприятие – дали върху правната форма на обединението, давайки му изрична правноорганизационна форма и регламентация, или върху поведението на самия субект. В българската рамка (засега стратегическа) се дава превес не на формата, под която ще бъде организирано социалното предприятие като субект на правото, а на целите, които си поставя и какъв ефект преследва. Важно е дейността на социалните предприятия да бъде насочена към предоставянето на стоки или услуги на лица в неравностойно положение, въвлечането на тези лица в процеса на производство и предоставянето на стоки или услуги, така че да се постига положителен социален ефект за обществото (2013).

В съответствие с разписаното определение българският законодател е избрал да не регламентира изрично социалното предприятие като отделна правноорганизационна форма, предначертавайки възможностите му за възникване, управление и прекратяване, а е оставил на волята на лицата да определят сами как да организират дейността си в синхрон със съществуващите правноорганизационни форми. Резултат е, че на практика в България социалните предприятия могат да съществуват като търговски дружества, кооперации, юридически лица с нестопанска цел /ЮЛНЦ/, стига да покриват другия критерий – да имат социално значими резултати за уязвими групи.

Практиката

Най-често избираната форма, която обединява лица за постигане на определени цели в социалната сфера, е юридическото лице с нестопанска цел. Неговият статут е уреден в Закона за юридическите лица с нестопанска цел /ЗЮЛНЦ/. Това, което отличава юридическите лица с нестопанска цел от изброените и възможни обединения още на ниво идеен замисъл, а след това и в самия дух на закона, е поставяните от тях цели. При самото създаване на ЮЛНЦ учредителите обединяват усилията си за реализирането на поставени от тях идеи и стратегии, които да променят определени обществени отношения в конкретна среда. От приемането на ЗЮЛНЦ и с извършените промени на Закона за социално подпомагане /ЗСП/ голяма част от ЮЛНЦ възприемат за своя мисия изпълнение на политики в социалната област, покривайки белезите на социалното предприятие според ЕК.

С оглед на така заложените условия като социални могат да се идентифицират различни по правноорганизационната си форма предприятия, стига стопанската им дейност да е насочена към

подобряване положението на лица от уязвимите групи. Следователно, за да бъде определено едно предприятие като „социално”, то трябва да притежава следните допълнителни белези:

Осъществяваната от предприятието стопанска дейност да има изразен и траен социален ефект т.е. дейностите, извършвани в социалното предприятие, да преследват изначално и постоянно във времето определени социални цели. Тук следва да се отбележи, че еднократното предоставяне на финансова или нефинансова помощ/подкрепа на едно лице от социално уязвима група или предоставянето на еднократна услуга не могат да бъдат считани за дейност на социално предприятие.

Осъществяваната от социалните предприятия стопанска дейност да има специфично предназначение или цел - да подобри жизненото равнище на лица, считани от обществото за уязвими; да осигури заетост и да създаде условия за икономическата им независимост; да предоставя услуги или друга форма на подкрепа с оглед ефективното им социално включване.

Регламентираните финансови и нефинансови стимули следва да са в съответствие с правилата за държавна помощ.

Липсата на изрична правна регламентация днес дава възможност социално предприятие да бъде създадено под различни правноорганизационни форми, стига дейността му да цели постигането на положително, измеримо социално въздействие, а не на максимална печалба. Генерираната печалба трябва да се реинвестира основно за постигането на социалните цели. Ако по изключение дадено предприятие разпределя печалба между акционери и собственици, това трябва да бъде по установени правила и процедури, така че разпределянето на печалбата да не оказва отрицателно въздействие върху основната социална цел на предприятието. Практиката показва, че основните форми за обособяване на социалните предприятия в България са следните:

- **Юридически лица с нестопанска цел (ЮЛНЦ)**, които могат да извършват пряко стопанска дейност. Именно тази стопанска дейност би определила ЮЛНЦ като социално предприятие, стига тя да бъде насочена към постигането на определена социална цел. Законът за ЮЛНЦ предвижда специални изисквания към стопанската дейност на ЮЛНЦ (2020)- да бъде допълнителна, да е свързана с основния предмет на дейност, да е регламентирана в устройствения акт, да не се разпределя печалба, а ако такава се генерира, тя да се използва за постигане на нестопански цели;

- **Кооперации на хора с увреждания, както и други видове кооперации**, които предоставят социални услуги или стоки на уязвими, маргинализирани лица: лица в неравностойно положение или в изолация; или използват метод на производство на стоки или услуги, в който е заложена социалната им цел.

Подкрепата на държавата към „операторите“, които си поставят социални цели и постигат социално значими резултати, се изразява чрез конкретните финансови форми на подкрепа. В зависимост от това стимулите може да имат различни измерения – да се изразяват в по-ниски данъчни задължения, в субсидиране на определени дейности или в облекчен достъп до кредитиране.

Финансиране на социалните предприятия и данъчен режим за тях

Данъците, които имат отношение към дейността на социалните предприятия, са следните:

- **Корпоративен данък:** дължи се за печалбата, реализирана при осъществяване на стопанска дейност, както и от отдаване под наем на собствено движимо и/или недвижимо имущество, независимо дали стопанската дейност се извършва в България или в чужбина. Данъчната ставка е 10% върху печалбата за съответната данъчна година. Регламентацията се съдържа в Закона за корпоративното подоходно облагане (ЗКПО).

- **Данък върху разходите:** бива два вида - данък върху социалните разходи (например за социалните разходи, направени от социалното предприятие в качеството му на работодател по отношение на неговите работници или служители) и данък върху представителните разходи. Социалните предприятия, независимо дали са ЮЛНЦ или търговски дружества/кооперации, подлежат на общо основание на облагане с тези два вида данъци. Данъкът върху разходите е регламентиран в Част 4 от ЗКПО. Данъчната ставка и в двата случая е 10% върху размера на социалните, съответно представителните разходи.

- **Данък при източника:** това е окончателен данък, който се отнася за реализираните доходи от осъществяването на т. нар. непряка стопанска дейност, т.е., когато социалното предприятие е обособено в отделно дружество и ЮЛНЦ получава дивиденди или ликвидационни дялове за участието си в него. Регламентацията се съдържа в ЗКПО. Данъчната ставка е 5% върху размера на получения дивидент, съответно ликвидационен дял.

- **Данък добавена стойност:** Задължението за начисляването му се отнася до лицата, извършващи независима икономическа дейност в съответствие със Закон за данъка върху добавената стойност (ЗДДС). Такава по смисъла на закона е всяка една дейност, която се осъществява редовно или по занятие от едно

лице срещу възнаграждение. За такава дейност следователно би се считала дейността на социалните предприятия, независимо под каква правноорганизационна форма съществуват те. За целите на облагането се предвижда регистрационен режим пред НАП.

Данъчните облекчения за корпоративни дарители включват законовата възможност по реда на ЗКПО да намалят с до 10 на сто положителния си счетоводен финансов резултат (счетоводната печалба), когато разходите за дарения са направени в полза на:

- здравни и лечебни заведения, в това число и за комуни за лечение на наркозависими, както и на наркозависими лица за тяхното лечение;
- специализирани предприятия или кооперации на хора с увреждания, вписани в регистъра по ЗИХУ, в полза на Агенцията за хората с увреждания, на хора с увреждания, както и за технически помощни средства за тях;
- ЮЛНЦ, регистрирани в Централния регистър на юридическите лица с нестопанска цел, за общественнополезна дейност с изключение на организации, подпомагащи културата по смисъла на Закона за меценатството.
- други, изброени в закона субекти.

Данъчните облекчения за дарители – физически лица, направили дарения в полза на социални предприятия, са възможни по реда на Закона за данъците върху доходите на физическите лица (ЗДДФЛ). Според този закон физическите лица могат да приспадат до 5 % от своя облагаем доход при дарения, направени в полза на:

- здравни заведения;
- лечебни заведения;
- специализирани предприятия или кооперации на хората с увреждания, вписани в регистъра по Закона за интеграция на хората с увреждания, както и в полза на Агенцията за хората с увреждания;
- ЮЛНЦ, регистрирани в Централния регистър на юридическите лица с нестопанска цел за осъществяване на общественнополезна дейност, с изключение на организации, подпомагащи културата по смисъла на Закона за меценатството;
- комуни за лечение на наркозависими; • други, изброени в закона субекти.

Освобождаване от заплащане на местен данък дарение за получените от *ЮЛНЦ* – социално предприятие, дарения или предоставените от него дарения на други лица. Това облекчение е предвидено в Закон за местните данъци и такси (ЗМДТ) и може да се ползва само ако ЮЛНЦ - социално предприятие, е регистрирано в обществена полза в Централния регистър при Министерството на правосъдието.

Друг вид данъчни преференции съществуват единствено още за специализираните предприятия за хора с увреждания. Корпоративният данък се преотстъпва изцяло на юридическите лица - специализирани предприятия или кооперации по смисъла на Закона за интеграция на хората с увреждания, които към 31 декември на съответната година са членове на национално представителните организации на и за хора с увреждания и в които най-малко:

- 20% от общия брой на персонала са незрящи и слабо виждащи хора, или
- 30% от общия брой на персонала са хора с увреден слух, или
- 50% от общия брой на персонала са хора с други увреждания.

Съществуват и данъчни облекчения за предприятията, които се ангажират с наемане на работа на трайно безработни лица. Съгласно ЗКПО данъчно задължено лице има право да намали счетоводния си финансов резултат при определяне на данъчния финансов резултат, когато е наело лице по трудово правоотношение за не по-малко от 12 последователни месеца и към момента на наемането му то е:

- регистрирано като безработно за повече от една година, или
- регистрирано безработно лице на възраст над 50 години, или
- безработно лице с намалена работоспособност.

ИСС (2013) счита, че предвидените към момента данъчни облекчения са крайно недостатъчни, за да се стимулира реално развитието на социалното предприемачество в България. Облекчения съществуват преди всичко към корпоративните дарители и в по-малка степен към дарителите - физически лица. Подобна мярка насърчава по-скоро корпоративната социална отговорност. Липсват сериозни данъчни стимули за извършваната дейност от страна на социалните предприятия, като политиката за финансови стимули е насочена в голяма степен само към предприемачество за една от уязвимите групи, свързана с хората с

увреждания. Според Съвета има нужда от правна рамка, която да гарантира насърчителна среда за развитие на социалните предприятия, като ясно се регламентират конкретните данъчни облекчения към всички, които покриват определението и резултата за социално предприятие, и то с оглед на извършената от него дейност.

„Позитивна“ дискриминация

Една от най-честите мерки, които се използват в световен мащаб за стимулиране на социалната икономика, са мерки, свързани с т. нар. позитивна дискриминация (още наричана „обратна“). Позитивната дискриминация е изричното фаворизиране на определена група/групи от хора, които са били подложени на историческа или продължителна дискриминация; търсеният резултат е компенсацията за скритата дискриминация, както и осигуряването на побалансирано социално представяне. Целта на позитивната дискриминация е да „поправи“ предишна несправедливост. В българското законодателство има различни примери за позитивна дискриминация, но най-свързан с дейността на социалните предприятия като субекти, които участват в стопанския оборот, са предвидените хипотези в едни от последните изменения на закона за обществените поръчки. Възложителят е длъжен да запазва правото за участие в процедури за възлагане на обществени поръчки за специализирани предприятия или кооперации на хората с увреждания, когато:

- предметът на поръчката е включен в списък, утвърден от Министерския съвет, или
- поръчката се изпълнява по програми за защита на заетостта на лица с увреждания. Възложителят трябва да посочи това условие в обявлението за откриване на обществената поръчка.

Специализираните предприятия или кооперации на хората с увреждания участват, при условие че могат да изпълнят най-малко 80 на сто от предмета на поръчката със собствено производство и ресурс или с подизпълнители, които също са специализирани предприятия или кооперации на хора с увреждания. Национално представителните организации на и за хората с увреждания ежегодно до 30 септември на текущата година публикуват на Портала за обществени поръчки информация за капацитетните възможности на техните членове.

Също така възложителят открива за следващата календарна година обществена поръчка по посочения ред, когато тя може да се изпълни от специализирани предприятия или кооперации на хора с увреждания.

Когато след провеждане на посочената процедура не е избран изпълнител, възложителят може да открие нова процедура, без да запазва правото за участие на специализирани предприятия или кооперации на хора с увреждания. Възложителят посочва в решението за откриване причините за прекратяването на предходната процедура.

Предложения за промяна на законодателството на ФПББ и БЦНП

С цел по-добра рамка за развитие на социалните предприятия в България фондация „Помощ за благотворителността в България“ и фондация „Български център за нестопанско право“ правят предложения до Междуведомствена работна група по социална икономика (2020а), като подчертават, че е важно да бъдат поставени на обсъждане следните важни въпроси, преди да се пристъпи към разписване на конкретни законодателни текстове, целящи регламентиране на социалното предприемачество:

- Регламентиране на ниво закон на ключовите елементи, които определят една стопанска дейност като „социално предприятие“, което регламентиране от своя страна следва да има една единствена цел – провеждането на ясна политика от държавата, насърчаваща растежа и благополучието на социалните предприятия, а от там и на техните потребители. Въвеждането на правна рамка за социалните предприятия следва да включва конкретни мерки за насърчаване на тяхното развитие на национално и местно ниво, които да оправдаят въвеждането на регулациите. Тази насока на реформите е застъпена и от Европейската комисия, където ясно се посочва, че първата нужда е финансова подкрепа, следвана от ясни и прости правила, включително намаляване на административната и регулаторната тежест като цяло.
- Имайки предвид направените по-горе бележки, както и практиката, която се развива в България през последните 10 години по отношение на профила на социалните предприятия, ние подкрепяме идеята да се регламентират на ниво закон основните характеристики за определянето на една стопанска дейност като социално предприятие, с посочените по-горе цели – осигуряване на подкрепа чрез провеждане на последователна политика за насърчаване на тяхната дейност. На следващо място, тази правна регламентация следва да бъде обезпечена паралелно със следните мерки:
- въвеждането на схеми за финансово подпомагане на стартиращи социални предприятия и такива, които са в начален стадий на своето развитие, независимо от правноорганизационната форма, под която те съществуват;
- намаляване на административно-регулативната тежест върху организациите, които желаят да развият социално предприемачество;
- осигуряване на равни възможности за всички частни доставчици на публични услуги;

- универсализиране на данъчните облекчения и облекченията за работодатели на хора от уязвими групи, спрямо социалните предприятия, независимо от правно-организационната им форма.
- Необходимо е обособяване на отделна правноорганизационна форма на социалното предприятие, тъй като и в момента българското законодателство чрез Търговския закон, Закона за кооперациите и Закона за юридическите лица с нестопанска цел дава достатъчно възможности за сдружаване на лицата и постигането на общественозначими цели. По-важното в случая е да се създадат условия за развитие на тяхната дейност, за да бъде постигната добавената стойност в посока социално включване на различните уязвими групи.
- Бъдещата правна регламентация следва да включва конкретни критерии, които отразяват следните основни принципи:

✓ Независимост и автономност на предприятието (създаването и управлението му е резултат от независимото решение на учредителите, а не е в следствие изпълнението на властническо решение на национално или местно ниво);

✓ Наличие на обществено полезни цели (основната цел, с която е създадено предприятието не е да реализира печалба, а да задоволява потребности и нужди на хора от уязвимите групи, екологични или други обществено значими цели – социално включване, солидарност, анти дискриминация и т. н., т. е. основната му цел е да разрешава проблем, който е от значение за цялото общество);

✓ Дейността на предприятието се изразява в 1) производството и/или предоставянето на стоки и услуги, в полза на и насочени към задоволяване на нуждите на хора от уязвимите групи (например социални услуги, образователни услуги и други подобни) и/или 2) са насочени към решаване на обществено значими проблеми (например опазване на околната среда; опазване на културното наследство и т. н.) и/или 3) предприятието трайно (а не спорадично) осъществява икономически дейности на пазарен принцип, чрез които и в рамките на които осигурява трайна заетост на хора от уязвими групи;

✓ Приходите и печалбите от дейността на предприятието (след покриване на загубите) се използват преимуществено за постигане на основната му нестопанска и обществено полезна социална цел, като това е гарантирано с вътрешноорганизационните правила на юридическото лице или е гарантирано по силата на закон;

✓ Разпределянето на печалбата е забранено или ограничено по силата на закон (за НПО – това ще е ЗЮЛНЦ, но за другите – ограничението за разпределяне на печалба трябва да е в закона за социални предприятия).

Едновременно с тази регламентация, следва да се въведе следния конкретен пакет стимули:

- Да се регламентират различни данъчни облекчения при осъществяване на дейност като социално предприятие или реализиране на услугите/стоките, произведени в рамките на тази дейност;
- Да се създаде по-облекчен достъп и процедури за участие на социални предприятия като изпълнители на обществени поръчки – разширяване на кръга от лица по действащия Закон за обществените поръчки /ЗОП/;
- Да се изготвят разяснителни облекчени процедури за работодателите социални предприятия – какви документи следва да подготвят, наемайки хора в неравностойно положение (хора с увреждания, трайно безработни лица, лица във висок риск от безработица и други подобни) с цел да бъде избегната административната тежест от страна на работодателите, както и последващи санкции от страна на ИА “Главна инспекция по труда“;
- Да се развият повече мерки, които са насочени към стимулиране и подкрепа дейността на социалните предприятия с цел изграждане на капацитет и конкурентноспособност и развитие на иновации. Финансирането на тези мерки може да бъде част от оперативните програми, но също така с оглед осигуряване на устойчивост – следва да се универсализират националните механизми за подкрепа на малки и средни предприятия и да се отворят и за социалните предприятия (независимо от правно-организационната им форма);
- Намаляване на времето и сроковете за всички регистрационни и лицензионни режими;
- Да се създаде механизъм и методи по които да се събира статистическа информация за дейността на социалните предприятия, за процеса на тяхното развитие, както и за оценка на ефекта от тяхната дейност.
- Оперативните програми и създаването на нови хоризонти с европейските инвестиции – Европейския социален фонд обяви, че в новия програмен период социалните предприятия и социалното предприемачество ще бъдат приоритет. За да бъдат реално подкрепени, следва да бъдат подготвени адекватни и истински стимулиращи мерки за развитие на социалното предприемачество, които включват:
- Ограничаване на прилагането на правилата за държавни помощи, отразено в регламент 651/2014;

- Намаляване на административната тежест при управление и отчитане на проекти (например чрез въвеждането на електронна система, подобна на ПАДОР при кандидатстване за финансиране по различните механизми и насърчителни мерки);
- Развитие на самостоятелни мерки за операции по ОП Развитие на човешките ресурси още от 2015г., които да са насочени към социални предприятия и социално предприемачество (в индикативната програма за 2015 не са включени подобни мерки);
- В ОП Иновации и конкурентноспособност също да се предвидят мерки, които да са насочени към социалните предприятия в техните различни правно-организационни форми, предвид ролята им при откриване и прилагане на иновации в определени икономически отрасли;
Да се улесни достъпа до финансирането за социалните предприятия, при започването на дейността им, развитието и разширяването им, чрез инвестиции в социалните инвестиционни фондове, които предоставят инструменти на собствения капитал и дългово финансиране (Терзиев, Георгиев, 2016-а; Terziev et al. 2016b-d; Terziev, Bekiarova, Georgiev, 2019; Bauer et al. 2019a).

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Според внасящите предложения предвиждането само на определена правна рамка (дефиниция на социалното предприятие) без съответните мерки, които да я превърнат в политика за подкрепа и развитие, не само няма да постигне целите на Националната концепция за социална икономика, но и на практика ще се превърне в механизъм за регулации, който ще се окаже излишен, а е възможно и да е „свръх регулиращ“, а оттам и ограничаващ.

В Националната концепция за социална икономика са направени следните препоръки във връзка с развитие на нормативната уредба (2011):

Необходимост от текущо усъвършенстване на нормативната уредба, като предпоставка от изключителна важност за дейността, стабилизирането и развитието на предприятията и организациите от социалната икономика.

Провеждане на текущ правен анализ в аспекта на социалната икономика с оглед разработването на релевантни законодателни промени, както и на отделни актове, насочени към хармонизиране и развитие на съществуващата правна уредба.

Настоящата публикация е разработена по проект SESBA - (Social Enterprise Skills for Business Advisors)- „Умения за бизнес консултанти в областта на социалното предприемачество“, изпълняван по дейността „Стратегически партньорства“ на Европейска програма за образование, обучение, младеж и спорт „ERASMUS PLUS 2015“.

ЛИТЕРАТУРА

- Терзиев, В., Георгиев, М. (2016). Социалните предприятия и тяхното влияние. // Първа научна конференция по социално предприемачество. Съвети, умения и инструменти за консултиране на социалните предприемачи. Аграрен Университет Пловдив, 2016, стр. 61-70, ISBN 978-954-517-249-6 (CD), ISBN 978-954-517-250-2 (Print).
- Терзиев, В., Георгиев, М. (2016а). Иновации в публичните политики в България. // Първа научна конференция по социално предприемачество. Съвети, умения и инструменти за консултиране на социалните предприемачи. Аграрен Университет Пловдив, 2016, стр. 83-96, ISBN 978-954-517-249-6 (CD), ISBN 978-954-517-250-2 (Print).
- Terziev, V., Bencheva, N., Arabska, E., Stoeva, T., Tepavicharova, M., Nichev, N. (2016b). Facts and figures on social enterprises in Bulgaria. // Ninth International Scientific Conference The teacher of the future, 17-19 June 2016, Albania. Knowledge International Journal Scientific Papers, Institute for knowledge management, 13, 2016, N 1, ISSN 1857-92, pp.183-188.
- Terziev, V., Bencheva, N., Arabska, E., Stoeva, T., Tepavicharova, M., Nichev, N. (2016c). Social entrepreneurship in Bulgaria: barriers to growth. // Ninth International Scientific Conference The teacher of the future, 17-19 June 2016, Albania. Knowledge International Journal Scientific Papers, Institute for knowledge management, 13, 2016, N 1, ISSN 1857-92, pp.197-202.
- Terziev, V., Bencheva, N., Arabska, E., Stoeva, T., Tepavicharova, M., Nichev, N. (2016d). Implications on social entrepreneurship development in Bulgaria. // Ninth International Scientific Conference The teacher of the future, 17-19 June 2016, Albania. Knowledge International Journal Scientific Papers, Institute for knowledge management, 13, 2016, N 1, ISSN 1857-92, pp.203-208.
- Terziev, V., Bekiarova, N., Georgiev, M. (2019). Support structures for the development of social entrepreneurship. // Knowledge - Capital of the future, International Journal Scientific Papers Vol. 29.1, February, 2019, Institute

- of knowledge management – Skopje, Macedonia, 29, 2019, N 1, pp. 21-25, ISSN 1857-923X (for e-version), ISSN 2545 – 4439 (for printed version).
- Платформа за развитие на социалната икономика в България. (2014). София 2014
<https://www.lex.bg/laws/ldoc/2134942720> (2020).
- Социалното предприятие и социалното предприемачество. (2013).София, 2013. Република България. Икономически и социален съвет. ИСС/3/009/2013/
- Предложения за промяна на законодателството с цел по-добра рамка за развитие на социалните предприятия в България от ФПББ и БЦНП. (2020a), <https://bcaf.bg/>.
- Национална концепция за социална икономика. (2011). Министерство на труда и социалната политика, София 2011.
- Bauer, M.Sh., Bencheva, N.A., Mussina, R.S. (2019a) Formation and development of the concept of social entrepreneurship, Bulletin of the Karaganda University, № 4(96)/2019, pp.304-311, ISSN 2518-1998(Print), ISSN 2663-5097(Online).